

ŽEMAIČIŲ PATARMĖS. Rašybos pagrindai

ALEKSAS GIRDENIS, JUOZAS PABRĖŽA

(Pabaiga. Pradžia 2013 m. Nr. 1)

5. PRIEBALSIAI

Priebalsių rašyba žemaičių tarmėje nėra tokia kebli kaip balsių – jiems vartojamos tos pačios bendrinės kalbos raidės. Tačiau į vieną kitą žemaičių tarmės priebalsių ypatybę reikėtų atkreipti dėmesį.

§ 19. Priebalsiams dažniau negu balsiams taikytinas morfologinis principas, kuris reikalauja tas pačias žodžio dalis rašyti vienodai neatsižvelgiant į jų tarimo skirtumus. Vadinasi, priebalsių supanašėjimo atvejų rašte nežymėsime, pvz.: *darbs* „darbas“ (nors dažniausiai tariame *darps*) *vargs* „vargas“, *dėrbsio* „dirbsiu“, *rūgštinės*, *ėšgėrstė* „išgirsti“, *ožsegtė* „užsegti“, *šaukdams* „šaukdamas“, *mesčiuo* „mesčiau“.

§ 20. Skardieji priebalsiai, atsidūrę žodžio gale, neduslėja, todėl rašoma, pvz.: *aug* „auga“, *ded* „deda“, *smėrd* „smirdi“ *baub* „baubia“ *ziz* „zyzia“ *ūž* „ūžia, triukšmauja“.

§ 21. Iš tradicijos priebalsių minkštumas prieš užpakalinės eilės balsius žymimas raide *i*, pvz.: *bliuovė* „bliovė“, *liorbis* / *liurbis* „liurbis“, *griūtė* „griūti“, *ramiau*, *karviu* „karvių“, *pelii* „pelii“, *triošiu* „triušiu“. Taip pat žymėsime ir tuos kai kurių žemaičių minkštai tariamus priebalsius, kurie bendrinėje kalboje paprastai būna kieti, pvz.: *kriautė* „krauti“, *kriautovė* „krautuvė“, *sriaunos* „sraunus“, *driaugs* „draugas“, *driungs* „drungnas“, *sriotas* „srutos“. Žinoma, šnektose pasitaiko ir priešingų dalykų – į juos taip pat reikia atsižvelgti, pvz.: *ruogsuotė* „riogsoti“, *trūbs* „triūba, dūda“, *grautė* „griauti“.

Būtinai žemaičiams reikalingas ženklas „laisvajam“ priebalsių minkštumui žymėti. Visi žemaičiai jį turi minėtame velnio pavadinime *veln's* arba *vel's*, gana gausiuose skolintuose tikriniuose ir bendriniuose daiktavardžiuose: *Al'puons* „Alfonas“, *Al'busė* „maloninė Albinos lytis“, *pol'ka* „polka“, *sal'ka* „mansarda“, pietinėse šnektose minkštasis *l'* (vietomis – ir kiti šio tipo priebalsiai) nuosekliai vartojami žodžio gale: *gal'* „gali, galima“, *gul'* „guli“, *mil'* „myli“ (žr. dar § 12). Šį priebalsių požymį paprasčiausia, matyt, žymėti įprastiniu ar kiek stilizuotu (siauresniu) apostrofu, kurio gali prireikti ne tik čia paminėtais atvejais (plg. *anam jau būs kaput'* „jam jau bus galas“, *usigeidė važiuotė i tus Mažėikius i kvit'* „užsigeidė važiuoti į tuos Mažėikius ir tiek“, *tėkros kloika, nu tuos mamas batarint'* „tikras kvaiša, pasak tos mamos“).

§ 22. Visur, kur tariami, rašytini pridėtiniai ar įterptiniai priebalsiai, pavyzdžiui, *v*, *j* žodžio pradžioje (*Vuonė* „Ona“, *vuobelle* „obelis“, *vuožkelė* „ožkelė“, *jied* „ėda“, *jiemė* „ėmė“, *jem* „ima“), *n* žodžio viduje (*bažninčė* „bažnyčia“, *melninčė* „malūnas“, *kninga* „knygos“, *ninktė* „nykti“, *žanintėis* „tuoktis“), kai kurie kiti priebalsiai ir

žodžio pradžioje, ir viduryje (*vagorklos* „agurkas“, *jimbluotė* „imlioti“, *pajimblos* „paimlus, gabus“, *krėkštuols* „krištolas“).

§ 23. Atsargiai vartotinos raidės *f*, *ch*, *h*. Mat tomis raidėmis žymimi priebalsiai į lietuvių kalbą atėjo visai neseniai ir pasitaiko tik tarptautiniuose žodžiuose ar šiaip naujuose skoliniuose. Žemaičiai vietoj *f*, *ch* beveik visada turi garsus *p*, *k*, *g*: *pabrėks* „fabrikas“, *šuoferis* / *šuoferios* „šoferis“, *graps* „grafas“, *pormuons* / *purmuons* „furmonas; vežikas“, *Pėliksis* „Feliksas“, *Al'puons* „Alfonas“, *karaktuorios* „charakteris“, *makanėks* „mechanikas“, *kuligans* „chuliganas“; *h* senuose skoliniuose apskritai netariamas (pvz., *armuonėjė* < *harmonija* „armonika“, *ektars* „hektaras“), naujuose (veikiausiai atklydusiuose per rusų kalbą) keičiamas į *g*: *bogalteris* „buhalteris“, *gerbs* „herbas“, *gimnos* „himnas“. Seniai tarmėje įsivirtinčius žodžius taip ir reikėtų rašyti. Bet padėtis nėra visai paprasta.

Pirmausia negalima pamiršti gana dažnų jaustukų su *f*: *fi*, *fui*, net *fidivaliau* sako, matyt, visi žemaičiai. Visuotinai prigijusi *ferma* – savo kelionėse po Žemaičius nė karto nesame girdėję tariant „taisyklingai“ – *perma; iš vokiečių ar žydų priklydęs šaunumo prieveiksmis yra tik *fėinė*, *feinė* ar *fainei*. Pietiniai žemaičiai, kaip ir daugumas suvalkiečių, su *f* sako ir kai kuriuos kitus germanizmus, – pvz.: *federes* „spyruoklinės akėčios“, *fieleris* „apsirikimas“. Išlieka tas garsas ir naujesniuose varduose: sakoma *Fortunats* „Fortunatas“, *Fortis* (ar *Fuortis*) „Fortunato trumpinys“. Vargu ar kas fiziką pavadintų *pizika; beveik neįmanoma rimtai pasakyti *pizinis lavėnėms... Taigi pati tarmė tą *f* yra pasisavinusi – pasisavinusi taip tvirtai, kad kartais jis pasakomas ir ten, kur nereikėtų: *afalcinā* „apelsinai“, *fol'ka* „polka“, *fudra* „pu dra“. Šios juokingos klaidos rodo, kad naujasis priebalsis jau suvokiamas kaip labai garbingas (madingesniu žodžiu – prestižinis) garsas. Tad kovoti su juo galėtų nebent kokie donkichotai. O jei priimame patį garsą, nėra kaip atsakyti ir jam skirtos raidės. Taigi *f* ne tik galima, bet ir reikia rašyti. Jeigu kam kalbamasis garsas vis dar svetimas, niekas juk nedraudžia daryti kaip senovės žemaičiai darydavo: jie to *f* tikrai netardavo, bet savo raštuose vis tiek rašydavo. Net ne taip seniai vienam iš mūsų senas žemaitis yra aiškinęs, kad *F f* vadinas *„ėp“* ir tik vardu ir prašymu tesiskiria nuo raidės *P p*, vadinamos *„pė“*! Tas „ėp“ net į tautosaką yra pakliuvęs: viename Užgavėnių „vengro“ recepte patariama gerti *vitamina zet*, *kor pri žemės met*, *vitamina ep*, *kor ont vėršaus lėp*.

Kebliau yra su *ch* ir *h*. Šie garsai labai sunkiai prigija, o *h* apskritai galima išgirsti nebent jaustukuose *aha*, *ohohō*, kur jis yra tik mechaniškas dviejų balsių sandūros (hiato) užkamšalas: fonologikai tokie žodžiai suvokiami kaip *aa*, *ooō*. mėgdžiojant juoką kartais pasigirsta ir *ch* (*cha-cha-chā*), bet tik kaip silpnėsnis *k* variantas, o ne atskiras priebalsis. Visi bent kiek prigiję skoliniai vietoj *ch* gauna *k*: *kemėkalā* „chemikalai“, *kliuorkalkės* „chlorkalkės“, *kinins* „chininas“...

Tai ką daryti šiais atvejais?

Manytume taip. Jeigu jau imsime rašyti *f*, nėra kaip atsakyti ir jo „bičiulių“ *ch* ir *h*. Tų priebalsių mums verkiant prireiks, kai tik ryšimės žemaitiškai kalbėti ir rašyti ne tik apie kaimo gyvenimą, bet ir „aukštesnius“ dalykus: mokslą, meną, filosofiją. Literatūros dalykus svarstydami neišvengsime Homero vardo – nejaugi jis žemaitiškai turės skambėti *Omers ar (surusintai!) *Gomers? Ar pamatę „sužemaitintą“ lytį *Ėgėlis (ar visai sudarkytą – *Gėgėlis) lengvai suprasime, kad turimas galvoj *Hegelis*? Vargu ar būtų

gera, jeigu *harmonija* skambėtų kaip *armuonėjė* ir niekuo nesi-skirtų nuo armonikos pavadinimo. Buitėje nesunku išsisukti ir be *ch*, bet žemaitiškai rimtai svarstydami muzikos dalykus kažin ar norėsime sakyti *Baka kuoralā* – net akiai mielesni atrodo *Bacha chuoralā*. Orioje kalboje nemalonūs būtų ir visokie netikėti homonimai: komiškai skamba *kalva* sakoma vietoj *chalvos*, *keresos* (kaip didžio estų šachmatininko Kereso pavardė!) vietoj *chereso* (toks ispanų vynas).

Taigi norėdami žemaitiškai kalbėti ir rašyti apie viską, be *f*, *ch*, *h*, matyt, neišsiversime. Vengdami jų tik ribotume savo tikrosios gimtosios kalbos galimybes, o gera yra tik ta kalba, kuria galima be pašalinių atspalvių pasakyti kiekvieną mintį, kiekvieną jausmą. Visai nemalonu, kai du žemaičiai, ką tik gražiai pajuokavę žemaitiškai, pereina prie skurdžios bendrinės kalbos, kai tik ima svarstyti kokį mokslo ar meno dalyką... Bet vartoti *f*, *ch*, *h*, kaip jau sakėm, reikia su saiku ir protu: juk net bendrinė kalba turi ne *chroniką*, o *kroniką*, ne *harmoniką*, o *armoniką*, ne *Francūziją*, o *Prancūziją*. Žemaičių kalboje tokių žodžių rasis kur kas daugiau.

§ 24. Atkreiptinas dėmesys į priebalsius *č'*, *dž'*. Juos žemaičiai vartoja rečiau negu bendrinė kalba ar kitos tarmės. Vietoj *č'*, *dž'* tam tikrose žodžių formose tariami priebalsiai *t*, *d*. Tačiau ir patys žemaičiai su tais garsais elgiasi nevienodai. Rytinėje Žemaitijos dalyje (Viekšniai, Mažeikiai, Luokė, Telšiai, Užventis, Varniai, Kvėdarna, Tauragė) vietoj *č'*, *dž'* būna *t*, *d* tik prieš *e* tipo balsius (kilusius iš sen. *ja), pvz.: *jautė* „jaučiai“, *žaltė* „žalčiai“, *žemaitė* „žemaičiai“, *svetems* „svečiams“, *vuokitės* „vokiečiais“, *žuodė* „žodžiai“, *gaidems* „gaidžiams“, *medės* „medžiais“, bet *jaučiuu* / *jaučiū* „jaučiui“, *žalčiuu* „žalčių“, *žemaičiuu* „žemaičių“, *gaidžiū* „gaidžių“, *medžius* „medžius“. Šiaurės vakarų žemaičių šnektose (Skuodas, Mosėdis, Salantai, Kretinga, Palanga, Plungė – vadinamieji Pajūrio žemaičiai) *č'*, *dž'* vartojami dar rečiau, – pavyzdžiui, jeigu nors viena linksnio forma turi *t*, *d*, visose formose tariami tik *t*, *d* arba *t'*, *d'*, pvz.: *žaltė* „žalčio“, *žuodė* „žodžio“, *žaltiuu* „žalčiui“, *žuodiuu* „žodžiui“, *žaltems* „žalčiams“, *žuodems*

„žodžiams“, *žaltius* „žalčius“, *žuodius* „žodžius“, *žemaitė* „žemaičio“, *žemaitiuu* „žemaičiui“, *žemaitė* „žemaičiai“, *žemaitiuu* „žemaičių“, *žemaitems* „žemaičiams“, *žemaitius* „žemaičius“ ir t. t.

Rašyti reikia taip, kaip tariama ten, iš kur kilęs autorius. Tik neturėtume užmiršti, kad veiksmažodžių formos gali būti tariamos be afrikatų net ten, kur vardažodžiai jas tebeturi, plg. mažeikiškių *matiau* „mačiau“, *pasigīdīau* „pasigydziau“, *ar esi matiusi?!* „ar esi mačiusi?!“ ir *medžiou* „medžiui“, *žuodžiou* „žodžiui“.

Patiems pietiniams ir pietrytiniams žemaičiams, kurių kalbos sistema jau kiek apirusi, reikėtų laikytis tradicinės vartosenos, kurią čia maždaug apibūdinome. Labai nežemaitiškai ir pretenzinei skamba, pvz., *perdortė plaučē*, *nešaudik žuodžēs* (*žuodžeis*), mandresnių jaunikaičių pasakomi vietoj *pardortė plautē* „perdurti plaučiai“, *nešaudik žuodēs* (*žuodeis*) „nešaudyk žodžiais“, – rašant tokių dalykų reikia saugotis kaip ugnies.

§ 25. Baigdami priebalsių apžvalgą, norėtume atkreipti akis į dar vieną kitą mažmožį.

1. Įsidėmėtini *j*, *v*, kurie žodžio gale visada tariami kaip neskie-meniniai *-i*, *-u*: sakoma *tvatėi* „tvatija, smarkiai muša“, *vei* arba *vėi* „veja“, *dieu* „dėvi“, *siou* „siuva“, *stuou* „stovi“. Jeigu tokių žodžių formose prieš balsinę galūnę nuosekliai pasirodo *j*, *v*, juos taip rašysime ir žodžio gale: pagal *tvatėjo*, *tvatėji* (*tvatiji*), *tv* rašytina ir *tvatėj*, pagal *vejo* ar *vėjo* – *vej* / *vėj*, pagal *dievo* „dėviu“, *dievi* – *diev*, pagal *siovo*, *siovi* (*siuvi*) – *siov*, pagal *stuovio* (*stuovo*), *stuovi* – *stuov* ir t. t. Tik gerbdami nelabai nuoseklią bendrinės kalbos tradiciją išimtį, matyt, darysime, įvardžių *tu* ir *savęs* naudininkui *tau*, *sau*, nors ir čia puikiausiai galėtumėm rašyti *tav*, *sav* (ypač turėdami galvoje neretas gretimines formas *tavėi*, *savėi*).

Jeigu nėra morfologinių kaitų su aiškiais *j*, *v*, rašomi tik *-i*, *-u*, pvz.: *artėi* „arti“, *nomėi* „namie, namo“, *tuolėi* „toli“, *koriou* „kuriuo; pro kur“, *padėinesiou* „padieniui“, *paskou* „paskui“, *patakiou* „patakiui“.

Mukienės Danutės portėgrapėjūo – Puoškuos Dioniza Baubliū muziejāus (Šėlalės r.) suodība

(Nukelta i 18 p.)

Varnė. 2013 m. kuova mienou. Mukienės Danutės portėgrapėjė

(Atkelta iš 17 p.)

2. Priebalsius reikia rašyti arba nerašyti taip, kaip iš tikrųjų yra atitinkamoje vietoje. Jeigu senieji žmonės sakydavo *žvaizdie* „žvaigždė“ be *-g-*, taip turėtume tarti bei rašyti ir dabar; jeigu žodyje *lapkrėstis* / *lapkristis* „lapkritys, lapkričio mėnuo“ yra *-s-*, to priebalsio nederą atsisakyti. Jeigu sakoma *kliebīs* „glėbys“, *kumstė* „kumštis“, *solptė* „čiulpti“, jokių būdu negalima savotiškesnių jų garsų keisti kitais: tokie keitimai tik mažintų tarmės savitumą. Labai atidūs būkime visokiems garsų svyravimams pačioje žemaičių kalboje: vienur, pavyzdžiui, sakoma *kestės* „neštuvai“ – kitur *kestės*, vienur *pleksnė* – kitur *plekšnė*, vienur *pleštėkė* „peteliškė“ – kitur *pleštėkie*, dar kitur *plestėkie*. Visų tų atvejų neįmanoma čia surašyti – neapsiriksimė, jeigu visada stengsimės rašyti taip, kaip šnekama mūsų gimtinėje, o ne apskritai Žemaičiuose ar šiaip Lietuvoje.

6. KELI MORFOLOGIJOS MAŽMOŽIAI

Nepretenduojant į išsamų žemaičių morfologijos aprašymą, šiame skyrelyje norima atkreipti dėmesį į vieną kitą ryškesnę žemaičių morfologijos ypatybę, neužmirštiną rašant žemaitiškai.

§ 26. Žemaičių tarmėje ryškiai apnykusios yra daiktavardžio ketvirtoji ir penktoji linksniuotės. Visi ketvirtosios linksniuotės daugiskaitos ir kai kurie vienaskaitos linksniai turi pirmosios links-

niuotės galūnes, pvz.: *sūnā* „sūnus“, *torgā* „turgūs“, *pėitā* / *pītā* „pie-tūs“, *sūnams* „sūnums“, *torgams* „turgums“, *pėitams* / *pītams* „pie-tums“, *sūnās* „sūnumis“, *so sūno* „su sūnumi“ (pgl. pirmosios linksniuotės *vīrā* „vyrai“, *vīrams*, *vīrās* „vyrais“, *so vīro* „su vyru“). Penktoji linksniuotė beveik ištisai perėjusi į trečiają, pvz.: *seserėis* / *seserīs* „sesers“, *šonėis* / *šunīs* „šuns“, *seserėi* / *seserī* (ir *seserē*) „seseriai“, *šonėi* / *šunī* / *šuniū* „šuniui“ (pgl. trečiosios linksniuotės *akėis* / *akīs* „akies“, *akėi* / *akī* / *akē* „akiai“).

§ 27. Turi pakitimų ir būdvardis. Rašant reikėtų vengti būdvardžio bevardės giminės formų – tokių kaip *gera*, *linksma*, *gražu*, *ramu* ir pan. Mat žemaičių tarmėje bevardė giminė beveik visai išnykusi (išskyrus žodžius *šėlt* „šilta“, *šalt* „šalta“, kartais *karšt* „karšta“) ir pakeičiama prievėksmiai arba (kai kalbama apie orą ar paros laiką) moteriškosios giminės būdvardžiais, pvz.: *kāp gražė* (=gražiai) „kaip gražu“, *vėsor tēp ramė* (=ramiai) „visur taip ramu“, *mon tēn bova gerā* „man ten buvo gerai“, *šėndėin graži* „šandien gražu“, *jau tomsi* (=tamsi) „jau tamsu“. Būdvardžiams artimi gimininiai įvardžiai bevardę giminę keičia į vyriškąją, pvz.: *tas ir grīnė viejė* „tai grynai vėjai“, *tas vėskas mon senė žėnuoms* „visa tai seniai žinoma“. Kaip matyti, prie tokio „suyriškėjusio“ įvardžio derinamas ir dalyvis.

Antrosios linksniuotės būdvardžių (galūnė *-us*) išlikęs tik vienas vardininkas, pvz.: *līgos* „lygus“, *gražos* „gražus“, *saldos* „saldus“ – visi kiti linksniai perėję į pirmąją linksniuotę. Todėl ir rašyti reikėtų, pavyzdžiui, *līgė* / *līge* „lygaus“, *saldī* „saldų“, *gražė* „gražūs“, *saldė* „saldūs“ (pgl. pirmosios linksniuotės *žalė* / *žale* „žalio“, *žali* „žalią“, *žalė* „žali“).

Gerai reikėtų prisiminti šiauriniams žemaičiams būdingas kai kurias įvardžiutinių būdvardžių (ir kitų šios rūšies vardažodžių) vyriškosios giminės formas: vns. naud. *geroujou* / *gerūjū*, vns. viet. *geramčjė* / *geramčjje* (jokiu būdu ne **gerajamė!*), dgs. vard. *gerėjė* / *gerėjė*, dgs. naud. *gerėšėms* / *gerisims*. Ne vienas šias formas esame primiršę ir linkstame keisti knyginėmis, nors žemaičiams jos visai svetimos. Būkime atidūs ir įvardžiutinių žodžių vartosenai: žemaičių sakinyje jos būna ypač reguliaros – tai susiję su toliau aptariamu šios tarmės sakinio konkretumu (žr. § 34).

§ 28. Daugumas žemaičių (išskyrus pietryčių kampą apie Pagramantį, Eržvilką...) vietoj įvardžių *jīs*, *jī* vartoja *ans* / *ons* „jis“, ana „ji“. Tokia šaknis yra išlaikoma visuose linksniuose, pvz.: *anuo* „jo“, *anam* „jam“, *anėi* / *anī* „jie“, *anū* „jų“, *anėms* / *anims* „jiems“ ir t. t.

Pabrėžtina, kad įvardžiai, ypač asmeniniai, yra ne tik puikiai išlaikę, bet ir savitai sustiprinę dviskaitą. Štai šiaurinėms šnekoms būdingas tradicinis asmeninių įvardžių dviskaitos linksniavimas:

V. *vedo*, *ved(v)ė*, *jodo*, *jod(v)ė*, *anodo*, *anėd(v)ė*

K. *vedoms*, *ved(v)ėms*, *jodoms*, *jod(v)ėms*, *anodoms*, *anėd(v)ėms*

N. *vedom*, *ved(v)ėm*, *jodom*, *jod(v)ėm*, *anodom*, *anėd(v)ėm*

G. *vedo*, *ved(v)ė*, *jodo*, *jod(v)ė*, *anodo*, *anėd(v)ė*

Įn. *vedom*, *ved(v)ėm*, *jodom*, *jod(v)ėm*, *anodom*, *anėd(v)ėm*

Formos vartojamos nuosekliai, – kai kalbama apie du asmenis, daugiskaita anksčiau tiesiog buvo neįmanoma. *Mes važiuosėm*, kai važiuoti rengiasi tik du asmenys, galėjo pasakyti tik žemaitiškai pramokęs kitatautis – šiaip visada buvo sakoma *vedo važiousiav*, *vedo važiousva*, *kuo jodo nuorėtav?* (*kuo jūs nuorėt?*) būtų nukreipta bent į tris žmones ar apskritai į neapibrėžtą visumą). Pietinės šnektos vietoj *vedo*, *ved(v)ė* jau, matyt, gana seniai turi

modo, modvė / mudu, mudvi – formos, naujai pasidarytas pagal *mums, mūsų* pavyzdį arba tiesiog pasiimtas iš gretimų aukštaičių. Dabar jos gana sparčiai plinta į šiaurę ir į vakarus.

§ 29. Pažymėtina, kad žemaičių tarmėje visai išnykusi antroji veiksmažodžių asmenuotė – ji yra perėjusi į pirmąją. Taigi žemaičiai veiksmažodžius *tikėti, mylėti, sėdėti* (II asmenuotė) asmenuoja visiškai taip pat kaip ir *vežti* (I asmenuotė), pvz.:

Vienaskaita

1. *tėko (tėkio), mīlo (mīlio)*, siedo, *vežo; vežous / vežūs*
2. *tėki (tiki), mīli, sied, veži (vėži); vežis*
3. *tėk, mīl (mīl’), sied, vež; vežas / vežās*

Daugiskaita

1. *tėkam (tėkem), mīlam (mīlem), siedam, vežam; vežamuos*
2. *tėkat (tėkėt / tēket), mīlat (mīlēt), siedat, vežat; vežaties*

Atskirai norėtume atkreipti akis į sangražinių formų daugiskaitos pirmojo asmens galūnę. Beveik visur Žemaičiuose ji baigiasi ne *-mies* (taip turėtų būti, jeigu ši galūnė būtų ta pati kaip aukštaičių), o *-muos*! Jaunimas jau pasako ir *vežamies*, bet tai aiški knyginė naujovė.

Čia prisimintini ir gražūs seniai išnykusio atematinio asmenavimo pėdsakai: *lėikt / likt* „lieka“, *mėigt / mīgt* „miega“, daug kur – *eit / ēt* „eina“, *skaust* „skauda“, *gīst* „gieda“.

§ 30. Įdomiai elgiamasi su būtuojų dažniniu laiku. Daugumas žemaičių, ypač vakaruose ir šiaurėje, vietoj įprastinio bendrinės kalbos būtojo dažninio laiko vartoja savotišką konstrukciją: pagalbinį veiksmažodį *liuob / lioub / liūb / liōb* su bendratimi arba būsimuoju laiku, pvz.: *liuob dērbtė* „dirbdavo“, *liūb gers* „gerdavo“, *liūb kraītis* „kratydavo“, *liōb šuoktė*, *liōb dainioutė*, *liōb i Skouda nuvažioutė* „šokdavo, dainuodavo, į Skuodą nuvažiuodavo“. Tarmės pakraščiuose gali būti vartojamas pagalbinis veiksmažodis su normaliu bendrinės kalbos būtuojų dažniniu laiku, pvz.: *liōb kibindavuom* „kibindavome“, *liūb darīdāva* „darydavo“. Tarmei labai būdinga tai, kad vienoks ar kitoks būtasis dažninis laikas sakomas tik pirmojoje pasakojimo frazėje – toliau jį pakeičia būsimąjo laiko formos, pvz.: *Ēr muotrēškas liūb gertė. Anuos ēs kamē i kuokēs dērvas, pasėjims posbotelki, sosēsies, otēniesēs ē gers* (Darbėnai) „Ir moterys gerdavo. Jos eis kur į kokias dirvas, pasiims pusbutelį, susisės, utinėsis ir gers“. Tai labai patogu ir rašytiniams tekstams, nes leidžia išvengti įkyraus dvižodžių lyčių kartojimo.

§ 31. Pabrėžtina, kad būsimąjo laiko trečiasis asmuo išlaiko bendraties balsio ilgumą ir priegaidę: pagal *gītē* „gyti“, *lītē* „lyti“, *būtē* „būti“, *pūtē* „pūti“ sakoma *gīs, līs, būs, pūs*. Todėl būtinai rašytina, pvz., *Kas būs, kas nebūs (nabūs), bet žemaitis neprāžūs (napražūs)*.

Verta dėmesio ir tariamoji nuosaka. Jos 3 asmens ypatumus jau minėjome (žr. § 12.4.g) – dabar norėtume atkreipti akis ir į kitas formas. Šiaurinėse šnektose tradicinis šios nuosakos asmenavimas atrodo taip:

Vienaskaita

- 1a. *doučiuo / doutiuo, važiučiuo / važioutiuo; neščiuos / neštios*
- 2a. *doutomi /doutumi, važioutomi / važioutumi; neštomīs / neštumīs*

- 3a. *douto / doutom, važiouto / važioutom; neštomēs / neštomēs*

Daugiskaita

- 1 a. *doutomem, važioutomem; neštomemuos*
- 2 a. *doutomēt, važioutomēt; neštomētīs / neštumītīs*

Ypač įsidėmėtinas vienaskaitos 1 asmuo, nes dabar jo galūnė

Kurtuvienu (Šiauliū rajuons) folkluoro kolektyvs. Mukienės Danutės portėrapėjė

arba naujai trumpinama (*doučio, važiučio*), arba tiesiog paimama iš knygų (*doučiuo, važiučiuo*). Rašomajai vartosenai geriausiai tinka oresnės ilgosios lytys (su *-uo*).

§ 32. Žemaičiai palyginti labai gerai yra išlaikę dviskaitą. Žinoma, tai turėtų atsispindėti ir rašomame tekste. Visai gyvai tebevartojama veiksmažodžių dviskaita, bet ir įvardžių, net dalyvių dviskaita yra pakankamai ryški ir stipri, pvz.: *vedo ētav* „mudu einame“, *vedvė keikav, keikavuos* „mudvi keikiame, keikiamės“, *jodo ētatav* „judu einate“, *jodvė keikatav, keikatavuos* (kai kur – *keikataus*) „judvi keikiate, keikiatės“, daug rečiau: *do lito* „du litus, du litai“, *do vyro* „du vyrus, du vyrai“, *dvė gražė mergė* „dvi gražios mergaitės (gražias mergaites)“, *do geroujo vāko* „du geruosius vaikus, du gerieji vaikai“, *vedo abodo esav tēn bovosiō* „mudu abudu esame ten buvę“. Kiek dažniau vardažodžio dviskaita pasakoma galininko reikšme: *toro do lito*, bet *do litā – nadēdelīs pēnings*.

Kadangi dviskaita visai neseniai pradėjusi nykti, visų vardažodžių daugiskaitos naudininkas ir įnagininkas vartojamas tik su *-s*; senoji karta sako tik *tēms gerēms vākāms / tims gerims vakams, tuoms poikiuoms mergiems, so tuoms poikiuoms mergiems* (pietuose: *tums prakeiktums buobums, su tums prakeiktums buobums*). Jaunimas, pradėdamas nukandžioti *-s*, turėtų suprasti, kad kalbai tai jokia gražumo nesuteikia ir rodo tik nepagarbą tradicijai.

Smulkiau apie įvardžių dviskaitą žr. § 28.

§ 33. Minėtinos kai kurios savaip vartojamos ir mėgstamos priesagos *-alis, -ė* (tai ne mažybinė priesaga, o reiškia daikto ar asmens tam tikrą didinimą, stiprinimą, pvz.: *kalnalis* „gerokas kalnas“, *krūmalis* „krūmas“, *miškalis* „miškas“, *trobalė* „troba“, *Butkalė* „Butkutė“, *Jocalė* „Jucytė“); *-ikė* (pvz.: *mergikė* „mergytė, mergikė“, *Gerulikė* „Gerulytė“, *Petkikė* „Petkutė“, *Vaškikė* „Vaškytė“), *-ūtis, -ūitis* (dažniausiai ja reiškiamos paauglių pavardės, pvz.: *Kaminskūtis* < *Kaminskis*, *Kazragūtis* < *Kazragis*, *Girdenuitis* < *Girdenis*, *Pabrėžūitis* < *Pabrėža*).

Labai skatintume žemaitiškai rašant vengti merginų pavardžių priesagų, visiškai svetimų tarmei. Gal būti *Botkalė, Gedgaudalė, Raudalė* jau tikrai daug kam skamba šurkštokai, bet juk puikiau- siai galime sakyti *Botkātė, Gedgaudātė, Raudātė* ar *Butkiki, Gedgaudiki, Raudiki*, – žiūrint iš kur esame kilę. Žemaitiškame tekste

(Nukelta i 20 p.)

(Atkelta iš 19 p.)

visokios *Butkutės, Gedgaudaitės, Raudytės* atrodo tikri svetimkūniai. Turėtume vengti ir vyrų pavardžių bei vardų „modernizuotų“ formų – neužmiršti, kad *Grabauskas, Jonauskas, Kaminskas* žemaitiškai vadinami tik *Grabauskis, Juonauskis, Kaminskis*, kad čia yra tik vardai *Jūzaps / Jūzops* ar *Jozis / Juzis* (kartais – *Jozė*), *Kazimiers / Kazimiers* ar *Kazė, Ontuons / Untuons* ar *Ontė* (ret. *Antanis*), *Prončėškos / Prančiškus* ar *Pranis, Stapuons* ar *Stapis, Stanisluovs* ar *Stasis*... Knyginiai variantai tegu lieka bendrinei vartosenai – mes, žemaičiai, laikykimės savų tradicijų.

7. SINTAKSĖS BEI LEKSIKOS BRUOŽAI

Žemaičių sintaksė yra bene prasčiausiai iširta sritis. Todėl suprantama – iš jos tik vienas kitas patarimas rašant žemaitiškai.

§ 34. Pažymėtina, jog žemaičių sakinyje konkrečiau negu kitose tarmėse nusakoma veiksmo situacija, laikas, veikslas. Įrodymas galėtų būti gyvai vartojamas tarpiniai veiksmažodžių veikslas, sudaromas dažniausiai prie nepriešdėlinio veiksmažodžio pridendant nublukusios reikšmės priešdėlius *žemėn, šalin, lauk, lygiai, kietai, artie* ir pan., pvz.: *motrėškėlė mēršt žemėn* (žemien, i žemė), „moterėlė miršta (ir numirs)“, *Botkos moš sava buoba žemėn* „bobą muša (užmuština)“, *kert kuojė žemėn* „kerta koją (nukirstina)“, *plieš drabužius šalėn* „plėšia drabužius (veikiausiai liks nuogas)“, *lop tou (ton) donti lauk* „traukia tą dantį (taip traukia, kad tikrai ištrauks)“, *važiou mama i torgo – jem e moni (muni) ligė* „važiuoja mama į turgų – imasi (pasiima) ir mane“, *darik tas doris (duris) kėitā* „uždaryk duris (visai)“, *jiedo to douna e kondo sūrē artėi* „valgau duoną ir užkandu sūrio“. Visi tokio pobūdžio sakiniai su tokiomis tarpinėmis veiksmo formomis rodo, kad veiksmas dar nėra įvykęs, bet artėja prie ribos, prie neišvengiamos pabaigos. Taigi žemaičiai (ypač patys šiauriniai) turi trinarę veiksmo sistemą: skiria ne tik eigos ir įvykio, bet ir – kaip čia paprastai pasakius? – įvyksiantį veikslą.

Tradicinės tarmės sintaksei ypač daug konkretumo suteikia nuoseklus vadinamųjų atliktinių laikų vartojimas. Čia sakiniai *ons važiava* ir *ons ir važiavės, ons nuvažiava* ir *ons ir bovės nuvažiavės* skiriami tiesiog kategoriškai. Jeigu praeities veiksmo padariniai akivaizdūs ir dabar, tiesiog neįmanoma vartoti paprasto būtojo laiko. Tokia pat kategoriška ir vadinamoji atpasakojamoji nuosaka: žmogus, perpasakodamas iš kitų girdėtus dalykus, visas „paprastąsias“ veiksmažodžių lytis keičia atitinkamais dalyviais: *saka, ka ēr ons esos bovės pas anus nuvažiavės* „sako, kad ir jis esąs buvęs pas juos nuvažiavęs“, *anėi tēn aiškėnė, ka tas Juonis esos kap ē*

tuoks nevėspruotielis „jie ten aiškine, kad tas Jonas esąs kaip ir toks kvailiukas“. Seniau tokia dalyvine kalba Žemaičiuose būdavo sekamos ištisos pasakos: *Karaliaus sūnos bovės ēšėjės i vagis. Ėšėjės tatā i svieta; einos einos – sutinkos tuoki pati. Tas pėili paruodos, ē tas paruodos. Ta tas Juons, tas karaliaus sūnos, ē sakos: „Ė, tēkros vīrs besos! Einav abodo – linksmiau ē drōšiau būs!“*. Paskaitykime kad ir Simono Daukanto pasakas!

Minėtinas ir dar vienas žemaičių veiksmažodžio bruožas, gražiai pastebėtas didžiojo mūsų fiziko Adofo Jucio. Jeigu kas nors yra buvę anksčiau, bet kalbėjimo metu jau nebeegzistuoja ar ateity nebeegzistuos, žemaičiai veiksmažodį būtinai sako su priešdėline dalelyte *be-* (*ba-*, variantai: *b-*, *bi-*) = bk *be-*: *a benuori tuo alaus?* (pirma norėjai), *mon tas seniausē nabrūp* (kadaisė rūpėjo), *nebibūs i nebrėks* (dabar dar yra) – taip pasiekama didelio kalbos tikslumo ir taupumo.

§ 35. Konkretesnis, labiau diferencijuotas ir kai kurių prielinksnių vartojimas. Žemaičių tarmėje prielinksnis *ant* gali eiti sakinyje ne tik su galininku ar naudininku. Ir dažniausiai reikšminiai skirtumai yra akivaizdūs. Štai, pavyzdžiui, *ant* su kilmininku reiškia kryptį, t. y. atsako į klausimą *kur?* (pvz.: *varnas topas ont stuogū* „varnos tupiasi ant stogų“), o su įnagininku – vietą, t. y. – *kamē?* (pvz.: *varnas top ont stuogās* „varnos tupi ant stogo“). Panašiai yra su prielinksniais *po, už*, pvz.: *katėns lend puo stala* „katinas (katė) lenda po stalu“, bet *katėns top puo stalo* „katinas (katė) guli po stalu“, *vāks ēn ož truobuos* „vaikas eina už trobos“ (kilmininku reiškia kryptis), bet *vāks stuov ož truobā* „vaikas stovi už trobos“ (naudininku reiškia vieta). Prielinksnis *pas* žemaičių tarmėje kai kur (pietinėse šiaurės žemaičių šnektose, beveik visame dūnininkų plote) vartojamas su kilmininku, pvz.: *gīven pas Botkaus* „gyvena pas Butkaus“, *vėiš pas bruolė* „vieši pas brolių“, *ožėk pas mūsa* „užėik pas mūsų“. Paskaity S. Daukanto surinktų pasakų, galime lengvai įsitikinti, kad ypač savotiškai prielinksnius vartoja šiaurės vakarų žemaičiai (šiauriniai kretingiškiai): čia gali būti sakoma *laksta kap ba galvā* „laksto kaip be galvos“, *mėigt ont truobā* „miega ant trobos“, *ēšėjė ēš bažninčē* „išėjo iš bažnyčios“ ir pan. Visos šios konstrukcijos yra paveldėtos iš labai žilos senovės, todėl didžiai brangintinos.

§ 36. Mėgstama sakinių sukonkretinti tarinio jungtimi, kuri beveik nepraleidžiama ir dažniausiai būna sakinio gale, pvz.: *ons dorns ir* „jis durmas“, *ta buoba must' su kiaušės ir* „ta boba tikriausiai su kiaušiniiais (elgiaisi labai vyriškai)“, *ons jug tēkros žaltis ir* „jis juk tikras žaltys“.

Žemaitėję. Mukienės Danutės portėrapėję

§ 37. Dažnai pažymins eina po pažymimojo žodžio, vardas – beveik visada po pavardės, pvz.: *žmuogau brongos* „žmogau brangus“, *a pažisti tamsta Bružienė Marė?* „ar pažįsti tamsta Bružienę Marę?“, *veizo – Kaubrys Kazimiers baatėtos „žiūriu – Kaubrys Kazimieras beateinas“, a nematė Ramuona Jūzapa?* „ar nematei Ramono Juozapo?“.

§ 38. Žemaičių žodynas, kaip ir fonetika bei morfologija, gerokai skiriasi nuo aukštaičių. Yra nemažai žodžių, kurie visai nevartojami bendrinėje kalboje ir nelabai suprantami kitų tarmių atstovams, pvz.: *atvarslai* „vadžios“, *bengti* „baigti“ (ir *pabanga* „pabaiga“, plg. *Palonga – svieta pabonga*), *brizgilas, brizgilai* „apynasris“, *builė* „(kuliškiuose, plungiškiuose) bulvė“, *cyrulis* „vieversys“, *kastinys (kastinis)* „valgis iš suplaktos grietinės“, *kestės (keštės)* „neštuvai“, *kiaušis* „kiaušinis“, *kinis* „guolis“, *kliokis* „žioplys“, *kramė* „šliužo (ekspr. – ir žmogaus) galva“, *kr(i)upis* „rupūžė“, *kuisis (kuisys)* ar *kniuisis* „uodas“, *kušėti* „krutėti, judėti“, *kušinti* „liesti, judinti“, *ledžinga* „pačiūža“, *liozgis* „žioplas žmogus“, *liurkšti* „plepėti“, *luibis* „ištiža“, *luinaka* (maždaug tas pats kaip *liozgis* ir *luibis*), *miega* „aruodas“, *mietas* „kuolas, baslys“, *otrus* „jautrus, paslaugus“, *pėpis* „nerangus žmogus“, *pylė* „antis“, *pleštekė (plestekė)* „drugelis, peteliškė“, *plonymas* „smilkiny“, *pūrai* „žieminiai kviečiai“, *putralakė* „(menk.) veidas“, *slinkas* „tingus“ (ir *slinkis* „tinginys“, *slinkauti* „tinginauti, dykinėti“), *snopis* „vėpla, išsižiojėlis“ (ir *snopinti* „žioplinti“, *snopinėti* „žioplinėti“), *staibis* „blauzda; dilbis“, *sulpti, sulpėti* „čiulpti“, *šešuolytis (šešuolėtis)*, kai kur – *šešoulis*) „šešėlis“, *tėvas* „laibas“, *trūtas* „(dalgio) pustyklė“, *tuškas* „čiulptukas“, *vėbra* „vėpla“ (dažnai su vietovardžiu – *Nemakščių vėbra*), *veplonas*, t. p., *žagas* „stirta“ (plg. *žads sulig žago, duovis sulig nago* – apie daug žadantį, bet šykštų žmogų), *zambis* „žagrė“, *žardiena* „veja gyvuliams trumpam paleisti“...

Kitą grupę sudaro žodžiai, kurie pažįstami ne tik žemaičiams, bet ir kitoms tarmėms, tačiau turi skirtingą, kartais net diametraliai priešingą reikšmę, pvz.: *brėkšti* – žemaičiams „temti“, aukštaičiams „aušti“, *grobai* – žem. „žarnos“, *įvairus* „keistas, savotiškas“, *kampas* „lankas (kibiro, pakinkty), *kriokti* „verkti“, *kūlis* „akmuo“, *malka* „krūva“, pačiūžos „slidės“, *pienė* „toks grybas (ūmėdė)“, *plikas* „nuogas“, *posėdis* „pasisėdėjimas“ (plg.: *puosiedis puobiegi dērb* – daug sėdėjus reikės ir daug bėgioti), *pūkūs* „gražus (daug kur visai neutralus žodis)“, *rėkti* „(kiek padailintai) verkti“, *smagus* „sunkus (fizine prasme)“ (*smagus maišas*, bet *sunkus galvosukis*), *snukis (sniukis)* „smakras“, *šykštus* „kietas, neįkandamas (apie maistą)“ (pvz.: *kuoki šikšti žaltis ta mėsa!* „kokia kieta ta mėsa!“), *valktis* „mėšlų vežimas (ratai)“, *žandas* „skruostas“, *veizėti* „žiūrėti“, *žygiai* „namų darbai, gyvulių liuoba“. Kartais žodžiai atrodo maždaug tie patys, bet jų reikšmės, žiūrėk, ima kuriam nors derinyje ir išsiskiria. Štai aukštaičiai ir bulves, ir medelius *sodina*, o žemaičiai bulves *sėja* (taria *sie*), medelius *diegia* (taria *dėig, dīg*), nors šiaip veiksmožodžio *sėti* reikšmės beveik visada sutampa. Aukštaičiai griežtai skiria veiksmožodžius *ėsti* ir *valgyti* reikšmės – žemaičių tradicinė tarmė turi tik *ėsti*. Tokių atvejų yra gana daug, bet plačiau prie jų sustoti negalėsime.

Žodynas – bene laisviausia kalbos sistemos dalis. Vis dėlto rašydami žemaičiai turi vengti tarmei visai svetimų, nors jaunimo gal jau ir vartojamų žodžių, nežemaitiškų žodžio reikšmių. Labai prastai skamba žemaičių (ypač šiaurės žemaičių) tekstuose visokie veidai, verkimai, smagūs pasišokimai ir visokios kitokios aukš-

Skuodėškė. Mukienės Danutės portėgrapėjė

taitybės, nors būtų tokios raiškios, kaip kokių dzūkų *glušas* ar *poryti*. Net lyg ir nekaltas pasakymas *a nuori i snoki (snuki)?* yra labai prastas, nes turbūt tikras boksininkas gali tiksliai į smakrą (žem. *snukis, sniukis*) pataikyti. Nevenkime tariamai šurkščių žodžių: mūsų tikrosios gimtosios kalbos kontekste dažniausiai jie visai neutralūs – į tai, kad koks nedidelės kultūros aukštaitis stebisi, kad mes ne *verkiame*, o *kriokiame*, kad *veizime*, o ne *žiūrime*, kad *ėdame*, o ne *valgome* mūsų visai neturi jaudinti. Tiesiog reikia įsidėti visiems laikams į galvą, kad mūsų kalbos vertybių sistema yra kiek kitokia, bet nė truputėlio ne prastesnė negu kitų tarmių ar kalbų. Niekada nebijokime ir nesidrovėkime būti patys savimi. Ir, jeigu kur suabejojame, nevenkime į didįjį „Lietuvių kalbos žodyną“, į V. Vitkausko „Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodyną“, į „Lietuvių kalbos atlasą“ žvilgterėti. Nesigraibykitime svetimų dalykų, bet ir savų neišsižadėkime!

§ 39. Žemaičių tarmėje yra gana daug ekspresyvių, sodrių žodžių neigiamam, ironiškam vertinimui, kvailinimui. Ypač įdomia čia „žaidžiama“ net pačių paprasčiausių žodžių perkeltinėmis reikšmėmis. Bet plačiau svarstyti šiuos dalykus reikėtų jau kito pobūdžio darbuose.

8. ŽEMAIČIŲ ABĖCĖLĖ

§ 40. Taigi mūsų aprašytą žemaičių abėcėlę sudaro šios 32 raidės:

A a [ā], Ā ā [ėlguojė ā], B b [bė], C c [cė], Č č [čė], D d [dė], E e [ē], Ē ē [ėlguojė ē], Ė ė [ō], Ō ō [ėlguojė ō], F f [ėf], G g [gė, gie], H h [hā], I i [ī], Ī ī [ėlguojė ī], J j [jot], K k [kā], L l [ėl], M m [ém], N n [én], O o [ō], Ō ō [ėlguojė ō], P p [pė], R r [ėr], S s [ės], Š š [ėš], T t [tė], U u [ū], Ū ū [ėlguojė ū], V v [vė], Z z [zė, zet], Ž ž [žė, žet]

PASTABOS

1. Atskiriems garsams dar vartojami junginiai (digrafai) *ch, dz, dž, ie, uo*; priebalsių minkštumas prieš užpakalinius balsius (*a, ā, o, ō, u, ū, uo*) žymiamas raide *i*, žodžio gale ir prieš kietuosius priebalsius – apostrofu (').

2. Jeigu spaustuvė neturi raidžių daugeliui ilgųjų balsių, jas galima keisti junginiais *aa, ee, ėė, oo*; ilgoji *ī* tokiais atvejais rašoma kaip *y*.

3. Mokslinio ar šiaip informacinio pobūdžio tekstuose gali būti vartojamos ir kitos lotyniškųjų abėcėlių raidės.